

Isak Alfthan, den svenska aktivismen och Ålandsfrågan 1917

I Sverige verkade under första världskriget en betydande grupp politiskt och militärt engagerade finländare. Gruppen bestod av landsförvisade och landsflyktiga finländare som var aktiva inom olika organisationer. Av dessa organisationer var Utlandsdelegationen för Finlands frigörelse den viktigaste, och den inledde sin verksamhet i början av 1916. Dess föregångare, som gick under benämningen Stockholmsbyrån, hade grundats 1915 som ett påtryckningsorgan för upplysningsverksamhet om den politiska situationen i Finland. Utlandsdelegationen verkade i samma lokaler i Stockholm som jägarrörelsens så kallade jägarbyrå, vars uppgift var att transitera finländska frivilliga till Tyskland för militär utbildning. Dessförinnan hade de finländska aktivisterna gjort resultatlösa sonderingar hos svenska militärmyndigheter för att utverka tillstånd för militär skolning i Sverige.

Utlandsdelegationen samarbetade nära med den svenska aktivist-rörelsen som arbetade för ett svenskt deltagande i världskriget på Tysklands sida. Centrala medlemmar i delegationen var ordförande Adolf von Bonsdorff och Rafael Erich, Jonas Castrén, Almar Fabritius, Herman Gummerus, P. H. Norrmén och senare Kai Donner, V. O. Sivén, Samuli Sario och Bertel Appelgren. De distribuerade artiklar och inlägg till den svenska dagspressen om självständighetsrörelsen och förryskningsåtgärderna i Finland.¹ De finländska aktörerna i Stockholm byggde upp ett vitt förgrenat kontaktnät som inkluderade både den svenska och den tyska generalstabens underrättelsetjänster. Dessa

1. Seikko Eskola, *Suomen kysymys ja Ruotsin mielipide. Ensimmäisen maailmansodan puhkeamisesta Venäjän maaliskuun vallankumoukseen* (Helsinki 1961), s. 37–64.

kontakter möjliggjorde grundandet av jägarnas underrättelseorganisation i Stockholm.

Syftet med denna uppsats är att redogöra för grundandet av jägarnas och aktivisternas underrättelsetjänst under första världskriget och för deras samarbete med de svenska och tyska generalstabernas underrättelseorganisationer. Jägarnas underrättelseorganisation kom sedan att utgöra grunden för det vita Högkvarterets underrättelseavdelning 1918. I denna verksamhet låg med andra ord ursprunget till det självständiga Finlands underrättelseorganisation. Här redogörs för de svenska och finländska aktivisternas gemensamma säkerhetspolitiska och ideologiska bakgrund, vilken endast i förbigående har tangerats i tidigare forskning.

Denna gemensamma bakgrund ledde till ett nära samarbete i Ålandsfrågan hösten 1917 som utmynnade i en samfällad aktion för insamlingen av en folkadress till förmån för Ålands anslutning till Sverige. Aktionen verkställdes genom ett samarbete mellan den svenska militära underrättelsetjänsten och ledaren för jägarnas underrättelseorganisation, Isak Alfthan, vars agerande i frågan hittills inte har behandlats av forskare.

Magistern och jägaren Isak Alfthan skulle ett halvt år senare bli grundare av den finländska militära underrättelsetjänsten, då han i mars 1918 utnämndes av general Mannerheim till chef för det vita Högkvarterets underrättelseavdelning. Isak Alfthans engagemang i Ålandsfrågan och hans anknytning till den svenska militära underrättelsetjänsten resulterade snart i en svartmålningsaktion mot honom som leddes av hans efterträdare, underrättelsecheferna Eero Heickell och Eino Suolahti. Aktionen mot Alfthan visar på den begynnande språkpolitiska klyftan som rådde bland aktivisterna och jägarna.

Inom denna grupp undertryckte man motsättningarna under första världskriget med ambitionen att stärka sammanhållningen mot förryskningsåtgärderna och senare mot de framväxande röda gardena hösten 1917. Efter de vita truppernas första militära framgångar och de ryska truppernas tillbakadragande efter freden i Brest-Litovsk i mars 1918, blossade den språkpolitiska antagonismen upp. Kretsar inom de svenskspråkiga jägarna och aktivisterna såg redan tidigare de fennomanska ambitionerna som ett hot mot det självständiga Finland och svenskans fortbestånd. I denna undersökning visar jag hur Isak Alfthans farhågor om fennomanin ledde till att han, i samarbete med de svenska

och tyska underrättelsetjänsterna, verkställde en adressinsamling till förmån för Ålands återförening med Sverige. Syftet var att säkerställa det svenska språkets fortbestånd.

Trots en omfattande utgivning av så kallad ”frihetskrigslitteratur” under 1920- och 1930-talen har underrättelseväsendet endast berörts i ett fåtal framställningar. Magister P. H. Norrmén publicerade 1919 en artikel om underrättelseväsendet i Helsingfors under den röda ockupationen i Thure Svedlins verk *Kamp och äventyr i det röda Finland*.² Norrmén behandlade främst upprättandet av de hemliga telegrafiska förbindelserna från Helsingfors till Mannerheims högkvarter i Seinäjoki. Magister Ragnar Numelin, som 1918 tjänstgjorde vid Högkvarterets underrättelseavdelning och var underställd Isak Alfthan, publicerade 1958 memoarverket *I hemliga uppdrag*, med Alfthans dagböcker och anteckningar som utgångspunkt. Verket omspanner tiden från storstrejken 1905 till Viborgs intagning i april 1918.³

I motsats till exempelvis engelskspråkiga länder har den underrättelsehistoriska forskningen i de nordiska länderna etablerats sent och koncentrerats ensidigt på signalspaningen (radiospaning) under andra världskriget och kalla kriget. Den svenska militära underrättelsetjänstens verksamhet i Finland under 1910-talet har behandlats i Jan Ottossons och Lars Magnussons bok *Hemliga makter – svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget*.⁴ Författarna har nyttjat den svenska generalstabens arkiv och redogör för det svenska agentnätets uppkomst och organisation i Finland. Även Isak Alfthans och aktivisternas samarbete med den svenska generalstabens underrättelsebyrå tangeras kort i framställningen. Alfthans underrättelsebyrå i Stockholm berörs i undersökningen *Suomen vai Saksan puolesta?* av Matti Lackman.⁵ Lackman redogör för underrättelsebyråns samarbete med den tyska marinens underrättelseavdelning, och för den sabotageverksamhet som Tyskland genomförde med hjälp av pionjärskolade jägare mot ententens materieltransporter till Ryssland.

2. P. H. Norrmén, 'Underrättelseväsendet', Thure Svedlin (red.), *Kamp och äventyr i röda Finland*, senare delen (Helsingfors 1918).

3. Isak Alfthan, *I hemliga uppdrag*, red. Ragnar Numelin (Helsingfors 1958).

4. Jan Ottosson & Lars Magnusson, *Hemliga makter. Svensk militär underrättelsetjänst från unionskrisen till kalla kriget* (Kristianstad 1991).

5. Matti Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta? Jääkäreiden tuntematon historia* (Keuruu 2000).

Jägarlöjtnanten, filosofie magister Isak Alfthan var chef för jägarnas underrättelsebyrå i Stockholm 1915–1917. Under en månad våren 1918 var han chef för Hökqvartarets underrättelseavdelning. På bilden bär han kaptensuniform. Bild: Riksarkivet.

En karakteristisk svårighet inom underrättelsehistorisk forskning är att operatörerna på grund av funktionens hemliga natur undviker att dokumentera sin verksamhet. Agentnätet som verkade i Finland 1915–1918 opererade under ett ständigt hot från den ryska säkerhetstjänsten Ohranan och år 1918 gick de röda gardena handgripligt till väga i sin spaningsverksamhet, speciellt i Helsingfors. Under dessa omständigheter minimerades dokumentationen. Även brevväxlingen mellan Sverige och Finland utsattes för censur, vilket ledde till att man använde osynlig skrift och kodade meddelanden samt förstörde brev efter genomläsning. Denna praxis har följaktligen försvårat underrättelsehistorisk forskning.⁶

Underrättelserapporterna som agentnätet i Finland förmedlade till Alfthans underrättelsebyrå i Stockholm (Tukholman tietotoimisto),

6. *Tiedonanto- ja yhteyspalvelu ennen Vapaussodan syttymistä*, Elmo Kailas samling, Pk-637/6, Riksarkivet (RA), Helsingfors; Martti Ahti, *Ryssänvihaassa. Elmo Kaila 1888–1935* (Porvoo 1999), s. 32–34.

bildar ett betydande källmaterial. Rapporterna som skickades till Mannerheims högkvarter 1918 från det ockuperade södra Finland utgör också ett centralt material. Rapporteringen till Stockholm har delvis bevarats i den svenska generalstabens utrikesavdelning på Krigsarkivet i Stockholm. Rapporterna till Högkvarterets underrättelseavdelning finns i Högkvarterets samling från 1918 (Päämaja 1918) i Finlands Riksarkiv. Vid Högkvarterets underrättelseavdelning och operativa avdelning gjordes sammanställningar utifrån agentrapporter, vilka tjänade som underlag för ordergivningen till de vita trupperna vid frontavsnitten. Även detta material finns i samlingen Högkvarteret 1918. Därutöver är de dominerande aktivisternas brevsamlingar en viktig källa som ger en utmärkt bild av de inbördes relationerna och nätverken. Av dessa är G. A. Gripenbergs, Ragnar Numelins och Arvid Ugglas brevsamlingar de digraste och mest betydelsefulla.

Stockholm 1914 – underrättelsetjänsternas mötesplats

Sverige var i många avseenden ett naturligt basområde för de finländska aktivisternas politiska verksamhet. Jordmånen var gynnsam för finländarnas syften, eftersom den svenska säkerhetspolitiken vid denna tid dominerades av försvarsfrågan och förhållandet till Tyskland och Ryssland. Även Februarimanifestet år 1899, russificeringsåtgärderna och de ryska truppförstärkningarna i Finland efter 1908 förorsakade en närmast panikartad russofobisk reaktion i Sverige och uppfattades som en väsentlig försämring av Sveriges försvarsmöjligheter. Indignationen över de ryska åtgärderna var stor både bland socialdemokraterna och inom högern. I Sverige ansåg man vidare att Ryssland förberedde Finland som språngbräda för vidare expansion mot Skandinavien med avsikt att bemäktiga sig de isfria hamnarna vid den norska Atlantkusten.⁷ Byggandet av Murmanbanan till den isfria kusten vid Kolahalvön, vilken öppnades för trafik i oktober 1916, dämpade inte nämnvärt de svenska farhågorna.

Något som förstärkte denna tolkning av Rysslands intentioner var att man ansåg sig ha bevis för att ryssarna organiserade spioneri mot Sverige och Norge. Som grund för denna misstanke låg de så kallade ryska sågfilarnas verksamhet på den svenska landsbygden. Sågfilarna

7. Folke Lindberg, *Den svenska utrikespolitikens historia 1872–1924* (Stockholm 1958), s. 119–122.

var säsongsarbetande ryska bönder som tidvis skaffade sig tilläggsinkomster genom att underhålla den svenska landsbygdsbefolkningens arbetsredskap. I de breda folklagrens föreställningsvärld kom sågfilarna att gestalta den ryska faran.⁸

Trots den svenska regeringens strävan efter att vidmakthålla landets traditionella neutralitetspolitik vid krigsutbrottet var tyskvänligheten påfallande stark inom de flesta inflytelserika kretsar. Kungahuset hade genom giftermål alltsedan Oscar II:s tid nära förbindelser till Wilhelm II:s hov. Även Gustaf V:s gemål Victoria av Baden knöt den Bernadotteska ätten till det kejserliga Tysklands intressefår. I sina ställningstaganden vid krigsutbrottet 1914 favoriserade Gustaf V centralmakterna, vilket skapade en djup misstro inom den ryska utrikespolitiska ledningen. Försvarsledningen, hovet och den så kallade utrikespolitiska eliten var fientligt inställda till den neutralitetspolitik som statsminister Hjalmar Hammarskjölds liberala regering proklamerade. Den tyska arméns organisation och den ”preussiska andan” var förebilder för officerskåren. De finländska aktivisterna var förtrogna med den svenska Rysslandsbilden och man utnyttjade de russofobiska stämningarna i Sverige fullt ut.⁹

Under hösten 1914 vistades i Sverige en ny aktivistgeneration som inte kunde hänföras till motståndet från perioden 1899–1905. Förutom Isak Alfthan hörde magistrarna J. W. Snellman,¹⁰ G. A. Gripenberg, P. H. Norrmén, Ragnar Numelin, Rolf Pipping och Arvid Mörne till de främsta i denna grupp. De besökte Stockholm och Uppsala flera gånger under hösten 1914. Anmärkningsvärt är att Alfthan, Snellman och Gripenberg hade anknytning till östra Finland och Karelen, och sålunda inte hörde till den opinionsbildande aktivistkretsen inom Nylands nation där jägarrörelsens förtrupp Pfadfinderkontingenten rekryterades.

Isak Alfthan föddes i Viborg 1888 och hans far, kommerserådet Ferdinand Alfthan, ledde ett av stadens mest framgångsrika handelshus. Redan som sjuuttonårig gymnasist vid Viborgs Svenska Lyceum blev han engagerad i frågan om hur de ryska angreppen mot Finlands

8. Stefan Backlund, *Den ryska faran i svensk opinion och debatt 1908–1914*, avhandling pro gradu (Åbo Akademi 1984), s. 59–61.

9. *Ibid.*, s. 107–108.

10. Jägarlöjtnanten magister J. W. Snellman (1888–1968) var senatoren och professorn J. V. Snellmans sonson.

autonoma ställning skulle bemötas. Han deltog i Voimaförbundets¹¹ vapenövningar, dock utan att ansluta sig till förbundet. Under storstrejken hösten 1905 hörde Isak Alfthan till de elever som organiserade gymnasiernas deltagande i strejken. Härvid kom han i kontakt med personer som senare blev centrala inom det aktiva motståndet och jägarrörelsen. Till Isak Alfthans tidiga militära intressen hörde en kartläggning av de ryska fästningarna i Viborgs omnejd. De uppgifter han samlade in kom att få stor betydelse vid Viborgs intagning våren 1918.¹²

Efter studentexamen 1906 inledde Alfthan studier i nationalekonomi vid Kejserliga Alexanders universitetet och han avlade filosofie magisterexamen 1910 med nationalekonomi som huvudämne. Under fortsatta studier vid London School of Economics och Uppsala universitet kom Alfthan i kontakt med den svenska aktivistiska rörelsen, vars tongivande kretsar verkade vid universitetet.

Efter de första kontakterna med den aktivistiska Uppsalagruppen besökte Isak Alfthan universitetet regelbundet. På initiativ av studenter i Helsingfors reste Alfthan till Uppsala tillsammans med J. W. Snellman och Runar Appelberg under hösten 1914, troligtvis i oktober, för att informera de svenska studenterna om det politiska läget i Finland. Där träffade gruppen den svenska aktiviströrelsens främsta propagandister, upptäcktsresanden Sven Hedin och publicisten Leonard Ljunglund som var chefredaktör för den tyskvänliga dagstidningen *Nya Dagligt Allehanda*. Det var i samband med denna resa som Alfthan för den svenska generalstaben presenterade förslaget om militärutbildning i Sverige för frivilliga finländare.¹³ Den svenska försvarsledningen förkastade dock Alfthans förslag med hänvisning till landets neutralitetspolitik.

Troligtvis var det redan vid denna tidpunkt som Alfthan etablerade kontakt med svenska generalstabsofficerare vid generalstabens nyinrättade underrättelsebyrå. Upplösningen av den svensk-norska unionen 1905 var upprinnelsen till att ett svenskt militärt underrättelseväsen grundades. Krisen blottade nämligen bristen på adekvat information om det norska försvarets organisation och om truppers placeringar. Generalstabens, marinens och utrikesdepartementets underrättelse-

11. Voimaförbundet var en väpnad organisation som grundades 1906 för att motverka förryskningsåtgärderna.

12. Alfthan, *I hemliga uppdrag*, s. 5–7; Erik Jernström, *Jägarbataljon 27 och Finlands frihetskamp* (Helsingfors 2019), s. 46–47.

13. Jääkärien elämäkerraston ainekset, Isak Alfthan, box 2, RA, Helsingfors.

inhämtning var otillräcklig på grund av agentnätets amatörmässighet och den inbördes rivalitet som rådde mellan generalstaben och marinen. Lärdomarna från unionskrisen ledde till inrättandet av generalstabens underrättelsebyrå år 1907.¹⁴

Rivaliteten med marinens underrättelseorganisation fortsatte, och 1911 grundade marinen en självständig underrättelsebyrå. Den utvecklade nya tekniska metoder och blev med tiden en föregångare inom signalspaning.¹⁵ Agentnätet i Norge och Finland byggdes ut och efter hand koncentrerades resurserna på Finland. En agentorganisation bestående av främst finländare var operativ 1912. Bevarade rapporter över de ryska trupperna och infrastrukturen i Finland visar att lägesbilden var tillfredsställande.¹⁶ De tilläggsresurser som jägarnas och aktivisternas underrättelseorganisation erbjöd var ett synnerligen välkommet tillskott.

Vid första världskrigets utbrott inleddes en intensifiering och omorganisering av den tyska militära underrättelsetjänsten i de neutrala staterna. Den tyska militära underrättelsetjänstens äldsta organ var avdelning IIIb (Abteilung IIIb) inom generalstaben, som ansvarade för den strategiska underrättelseverksamheten. Tysklands militärattachébyrå i Stockholm var underställd marinens underrättelseavdelning (Nachrichten-Abteilung N) i Marinstaben och leddes av major Carlo von Aweyden. Byrån utökades med kommodor Reinhold Fischer-Lossainen, som vid krigsutbrottet flyttades från S:t Petersburg till Stockholm.¹⁷ Därutöver grundade Tyskland organ för sabotage och illegal underrättelseverksamhet, vilka formellt verkade som handelsrepresentationer.

För att leda den illegala tyska verksamheten i Skandinavien och Finland grundades i Stockholm den så kallade Lassenska byrån, som leddes av kommandörkapten Adolf Lassen. Byrån rekryterade flera fin-

14. Ottoson & Magnusson, *Hemliga makter*, s. 32–33.

15. *Underrättelse- och säkerhetstjänsten 100 år*, Högkvarteret/Militära Underrättelse- och Säkerhetstjänsten (Stockholm 2005), s. 15.

16. Generalstabens utrikesavdelning, F III, vol. 1, 1899–1914, Handlingar rörande Finland, Krigsarkivet (KrA), Stockholm.

17. Ulrich Trumpener, 'The services attachés and military plenipotentiaries of Imperial Germany, 1871–1914', *The International History Review* (1987:4), s. 632; Ann Hörsell, 'Militärattachéer, kypare och guvernanter, spionage och svensk underrättelsetjänst, första världskriget i svenska arkiv', *Årsbok för Riksarkivet och Landsarkiven 2014* (Stockholm 2014), s. 186–187.

ländska aktivister och jägare, som utförde sabotagedåd mot ententens materieltransporter från norska hamnar via norra Finland till Ryssland.¹⁸

Efter krigsutbrottet sommaren 1914 besökte Alfthan Stockholm den 1 september och kontaktade då den tyska marinattachén Fischer-Lossainen och officerare vid den svenska generalstaben. Under dessa möten framförde Alfthan tanken om att med tyskt och svenskt stöd upprätta en underrättelseorganisation i Finland.¹⁹

Den svenska aktivistiska rörelsen och de finländska aktivisterna

De svenska aktivisterna var en heterogen grupp av akademiker vid Uppsala och Göteborgs universitet, vilka grupperade sig kring tidskrifterna *Det Nya Sverige* och *Svensk Lösen*. Sociologen och politiker Adrian Molin hade grundat *Det Nya Sverige* 1907 som ett organ för den så kallade unghögern. *Det Nya Sverige* som blev aktivismens ideologiska huvudorgan upprätthöll nära kontakter till de finländska aktivisterna. Även Adrian Molins andra tidskrift *Svensk Lösen* var nära knuten till de finländska aktivisterna. Han var även den bärande kraften i utgivningen av aktivistboken *Sveriges utrikespolitik i världskrigets belysning* (Aktivistboken), som argumenterade för ett svenskt deltagande på Tysklands sida i kriget. Socialdemokraterna Otto Järte och Yngve Larsson medverkade också i boken, och båda uteslöts ur det socialdemokratiska partiet på grund av sin medverkan.²⁰

Aktivismens säkerhetspolitiska program formulerades i första hand av professor Rudolf Kjellén, som medverkade i Aktivistboken och var flitig medarbetare i tidskriften *Det Nya Sverige*. Kjellén, som var den geopolitiska skolans grundare och främsta ideolog i Sverige, var även verksam som högerpolitiker med säte i riksdagens andra kammare och därefter i dess första kammare 1905–1917. Trots att Kjellén med sin reservationslösa protyska orientering och totalitära hållning tilltalade endast ett mycket begränsat befolkningsskikt, var hans genomslagskraft som populärvetenskaplig författare betydande i den utrikespolitiska debatten och i formandet av den allmänna opinionen.²¹

18. Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 140–141.

19. Jääkärien elämäkerraston ainekset, box 2, Isak Alfthan, RA, Helsingfors.

20. Mats Kihlberg, 'Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen', Mats Kihlberg & Donald Söderlind (red.), *Två studier i svensk konservatism 1916–1922*, Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala 41 (Stockholm 1961), s. 12–15.

21. Torsten Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia 1914–1919* (Stockholm 1951), s. 113–116.

Den statsvetenskapliga skola som Kjellén grundade förliknade nationalstaterna vid organiska varelser som antingen expanderade territoriellt, det vill säga var livskraftiga, eller var på retur och tynade bort. Enligt Kjellén dikterades Rysslands expansion av den ryska kontinentalmaktens avsaknad av fritt utlopp till oceanerna. Utloppen via Östersjön och Svarta havet löper genom Öresund och Dardanellerna. Dessa sund begränsar inte Rysslands handlingsfrihet under fredstid, men under krig kan sunden spärras av för en fientligt sinnad makt. Rysslands ambitioner i Östasien grusades av Japan i och med Östersjöflottans undergång vid Tsushima i maj 1905. Enligt Kjellén aktualiserades den ryska expansionen västerut av bakslaget i Östasien.²² Hänvisande till Kjelléns expansionsteorier fäste svenska aktivister och vissa grupperingar inom den socialdemokratiska rörelsen stor vikt vid Ålands strategiska betydelse i stävjandet av Rysslands befarade expansion mot Skandinavien.

Tidskriften *Svensk Lösen*, som grundades 1916 som en politisk veckotidning av Adrian Molin och författaren Sven Lidman, uppbackades kraftigt av finländska aktivister. Tidskriftens viktigaste finansör var Jonas Castrén, medan Herman Gummerus förmedlade medel från tyska utrikesministeriet (Auswärtiges Amt). P. H. Norrmén och Otto Järte var tidskriftens främsta utrikespolitiska skribenter.²³ Dess övriga medarbetare utgjordes av en grupp akademiker med bland andra historikerna Erland Hjärne och Nils Ahnlund, matematikern Gösta Mittag-Leffler och Linnéforskaren Arvid Hj. Uggla i spetsen. En genomgående tendens för både *Det Nya Sverige* och *Svensk Lösen* var intresset för Finland. Ålands strategiska ställning och ögruppens förening med Sverige behandlades återkommande speciellt i *Svensk Lösen*. En stor del av dessa artiklar författades av finländska aktivister som Ragnar Numelin, G. A. Gripenberg, Arvid Mörne och Rolf Pipping.²⁴

Den svenska aktivismens kärna bestod av akademiker vid Uppsala universitet. De mest centrala personerna var Arvid Uggla, Erland Hjärne, Axel Boëthius, Gösta Thörnell, Yngve Brilioth, Karl Ivan Westman och Olof Östergren, vilka bildade en klubb eller ett matlag som dagligen samlades till lunch och middag för att dryfta aktuella politiska

22. Rudolf Kjellén, *Stormakterna IV* (Stockholm 1913), s. 185–186; Rudolf Kjellén, *Politiska essäer III* (Stockholm 1914), s. 199–200.

23. Fritz Wetterhoffs dagbok, 1.6.1916, Fritz Wetterhoffs samling, box 1, RA, Helsingfors; Seikko Eskola, *Suomen kysymys ja Ruotsin mielipide*, s. 54.

24. Kihlberg, *Aktivismens huvudorgan Svensk Lösen*, s. 32–34.

frågor. Matlaget, som verkade från 1909 till 1930, bestod samtidigt av ett dussintal studerande och akademiker, av vilka Arvid Uggla var den ledande. Kretsen av nationellt sinnade humanister och jurister utökades under 1910-talet med flera finländska aktivister som studerade vid Uppsala universitet.

Uppsalakretsen, som förordade ett svenskt närmande till Tyskland och ett värnande av det svenska språkets ställning i Finland, attraherade finländare i Uppsala, såsom de i Stockholm tidigare verksamma G. A. Gripenberg, Isak Alfthan, Ragnar Numelin, Rolf Pipping, J. W. Snellman och Arvid Mörne samt Erik Kihlman, C. M. Schybergson och Karl Johan Sundberg, vilka anslöt sig senare till kretsen.²⁵ Gruppens viktigaste politiska kontakt var Uppsalaprofessorn och ecklesiastikministern K. G. Westman i Hjalmar Hammarskjölds regering 1914–1917, som i många avseenden var kritisk mot dess ententevänliga politik. Matlagets goda kontakter till den svenska statsförvaltningen och försvaret hade stor betydelse för jägarbyrån i Stockholm och för organisationen av den finländska underrättelseverksamheten.

Uggla, som innehade en tjänst som amanuens vid Uppsala universitetsbibliotek, tjänstgjorde vid Sveriges beskickning i Helsingfors under september och oktober månad 1918. Hans uppgift var troligtvis att agera som förbindelseperson till Isak Alfthan och nordiskt orienterade officerskretsar inom generalstaben i Helsingfors.²⁶ Huruvida Uggla var kurir mellan Alfthan och svenska generalstaben vid överföringen av hemliga uppgifter har inte kunnat beläggas, men det är troligt.

Arvid Uggla upprätthöll kontakterna och vänskapen med Isak Alfthan, Ragnar Numelin, Rolf Pipping och G. A. Gripenberg under hela sitt liv. Uggla besökte Finland som föredragshållare inbjuden av Nylands nation under 1930- och 1940-talen. Han bevarade kontakterna till generalstabsofficerare från Sverige som hade tjänstgjort i det vita Högkvarteret under kriget 1918. Som riksföreståndare tilldelade Mannerheim år 1919 Uggla riddartecknet av Finlands vita ros. Rekommendationen till utmärkelsen hade gjorts av Gripenberg.²⁷

25. Arvid Uggla, *Från åttiotalet till första världskriget. Radikalism och nationell rörelse*, Uppsalastudenten genom tiderna (Uppsala 1950), s. 230–231.

26. Rolf Pipping till Arvid Uggla 23.8.1918, 24.11.1918, Arvid Ugglas samling, Uppsala universitetsbibliotek; Arvid Uggla till G. A. Gripenberg 3.12.1918, G. A. Gripenbergs samling, RA, Helsingfors; *Vem är det. Svensk biografisk handbok 1943* (Stockholm 1943), s. 851.

27. Arvid Uggla till G. A. Gripenberg 3.2.1919, G. A. Gripenbergs samling, RA, Helsingfors.

G. A. Gripenberg studerade juridik vid Uppsala universitet under första världskriget och avlade juris kandidatexamen 1917. Under studietiden hörde han till kretsen kring Arvid Uggle och hade regelbunden kontakt med Isak Alfthan, Ragnar Numelin och Rolf Pipping. Gripenbergs far, verkliga statsrådet Alexis Gripenberg verkade i utlandsdelegationen för Finlands frigörelse, och i januari 1918 utnämndes han till förste chef för Finlands beskickning i Stockholm. Alexis Gripenberg anställde sin son som oavlönad sekreterare, trots att han hade erhållit svenskt medborgarskap år 1916. G. A. Gripenberg återfick sitt finländska medborgarskap 1919, vilket uppmärksammades av åktsfinska kretsar i samband med att han utnämndes till beskickningschef i London 1933.

G. A. Gripenberg och Isak Alfthan var troligtvis de finländska aktivisternas främsta förbindelseänkar till Uppsalagruppen. Alfthan kompletterade Gripenbergs politiska kontakter med sina militära förbindelser till svenska generalstabsofficerare som företrädde långtgående ambitioner i fråga om samverkan med Tyskland i Ålandsfrågan och gällande landstigningsplaner i Finland.²⁸

Även Ragnar Numelin som tjänstgjorde vid utlandsdelegationen och jägarbyrån övergick till beskickningen i Stockholm i januari 1918 men flyttades i början av april till Högkvarterets underrättelseavdelning i Seinäjoki på begäran av Isak Alfthan.²⁹ Magister Kai Donner organiserade vapenanskaffningen till den vita armén, vilket senare gav upphov till en officiell militärattachébyrå i den svenska huvudstaden.

Den finländska Uppsalagruppen var utpräglad nordisk till sin utrikespolitiska orientering. Isak Alfthan delade denna uppfattning. Dessutom präglades hans historiesyn av en romantiserad uppfattning om Sveriges stormaktstid. Redan som gymnasist fascinerades han av karolinerna och han var en hängiven beundrare av Karl XII. Alfthan gjorde ingen hemlighet av att han förordade ett nordiskt statsförbund och för Finlands del en återgång till 1809 års gränser. Enligt hans säkerhetspolitiska syn var detta den bästa garantin mot en rysk erövring av Finland. Alfthans storsvenska orientering var i många avseenden radi-

28. Adolf von Bonsdorffs samling, box 1, RA, Helsingfors; G. A. Gripenberg, Historiallisten seurojen muistitietotoimikunnan kokoelmat (HSMTT), box 14, RA, Helsingfors.

29. Högkvarteret, underrättelseavdelningen, telegram från Isak Alfthan till A. Gripenberg, 30.3.1918, 06091, Högkvarteret 1918 (Päämaja 1918), box 23a, RA, Helsingfors.

kalare än de svenska aktivisternas i fråga om hållningen till Finland, men han delade inte aktivisternas oreserverat tyskvänliga hållning.³⁰ Han framhöll att små nationer som Finland inte borde binda sig till stormakternas intressesfärer.

Grundandet av Alfthans underrättelsebyrå i Stockholm

Medan det svenska försvaret inte kunde åta sig utbildningen av finländska frivilliga var Tyskland redo att påbörja skolningen av dem i februari 1915. Trots den avvisande svenska hållningen som var en stor besvikelse för Alfthan hörde han till de första som anmälde sig till utbildningen i Lockstedter Lager. Hans deltagande i den så kallade Pfadfinder-kursen blev kortvarigt. Redan i mitten av april beordrades han av jägarrörelsens förgrundsgestalt i Berlin Fritz Wetterhoff att återvända till Stockholm för att leda jägarnas underrättelseverksamhet.³¹ Där fördjupade Alfthan kontakterna till den svenska generalstabens underrättelsebyrå och till den tyska militärattachébyrån i Stockholm, vilket ledde till grundandet av jägarnas underrättelsebyrå i Stockholm.

Jägaren och magistern J. W. Snellman, som också hemkallats i förtid från Tyskland, var Alfthans närmaste medarbetare. I samarbete med Sverige och Tyskland vidtog arbetet med att bygga upp ett agentnät i Finland som utvidgades till S:t Petersburg. Byrån mottog underrättelserapporter från Finland och ansvarade för distributionen av dem till de svenska och tyska militära underrättelsetjänsterna. Det Alfthan-Snellmanska nätverket, som var det viktigaste underrättelse-nätet, riktade in underrättelseverksamheten på uppförandet av kustartilleriforten vid Finska viken, Östersjöflottans huvudbas i Helsingfors och de största garnisonsstäderna i södra Finland och Viborg. De ryska trupptransporterna från S:t Petersburg bevakades noggrant genom att agenter placerades vid viktiga järnvägsknutpunkter, såsom Viborg, Riihimäki och Tammerfors. Vid dessa järnvägsstationer lyckades Alfthans organisation rekrytera trafikdirektörer och andra järnvägstjänstemän.³²

30. J. W. Snellman, HSMTT, box 14, RA, Helsingfors; Alfthan, *I hemliga uppdrag*, s. 16–17.

31. Jääkärien elämäkerraston ainekset, Isak Alfthan, box 2, RA, Helsingfors.

32. Stefan Backlund, *Isak Alfthan ja Suomen sotilastiedustelun perustaminen 1915–1918*, *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 38 (Helsinki 2018), s. 18–20; Generalstabens inrikesavdelning F II, vol.6, KrA, Stockholm.

I rapporteringen redogjordes noggrant för de ryska regementenas manskapsstyrka, för antalet artilleripjäser och hästar samt förläggningsort. Tack vare dessa rapporter kunde de svenska och tyska generalstaberna skapa sig en adekvat uppfattning om de ryska truppernas dislokation i Finland. Under första världskriget kunde agentnätet även bevaka de ryska kustartillerifortens uppförande längs kuststräckan från Hangö till Kotka. Finländska ingenjörfirmor och byggnadsföretag engagerades i stor utsträckning av den ryska armén för att bygga fortet. Genom att anställa finländska agenter vid dessa firmor med ansvar för planeringen av artilleriställningarna kunde Alfthans och Snellmans

Det ryska kustartilleriets fort vid Finska viken tilldrog sig underrättelseintresse från både Sverige och Tyskland. Här en agentrapport från 1917 över Stora Enskärs fort utanför Helsingfors. Kartskissen, som Alfthans organisation levererade till Sverige, är troligen gjord av den finska byggnadsentreprenör som ansvarade för konstruktionsarbetet. Bild: Riksarkivet.

agentnät vidarebefordra skisser och ritningar till generalstaberna i Stockholm och Berlin.³³

Att organisera en hemlig rapportförmedling mellan Finland och Sverige var en ansenlig utmaning. Eftersom nyttjandet av telegrafförbindelsen var uteslutet av sekretesskäl, och telefonförbindelsen mellan länderna inte öppnade förrän 1929, var man tvungen att anlita postförbindelsen och kurirer. Postkort och telegram med ett till synes vardagligt innehåll skickades till den svenska generalstabens täckadresser i Stockholm. En nyårshälsning eller en gratulation kunde innehålla ett meddelande om en truppöflyttning med uppgifter om manskapsnumerär och beväpning. Rapporteringen förutsatte att avsändaren och mottagaren använde på förhand uppgjorda kodblanketter, vilket alltid innebar en säkerhetsrisk ifall avsändaren skulle ertappas med koderna.

Vykort eller brevkort skrivna med osynligt bläck var en vanligare metod. Kortet var vanligtvis en kortfattad traditionell hälsning i klartext till en fiktiv släkting, och försedd med generalstabens täckadress. Det egentliga meddelandet skrevs på bilsidan med osynligt bläck, vilket oftast bestod av en arseniklösning eller garvsyra som framträdde då skriften beströks med en framkallningskemikalie. Genom frimärkets placering kunde mottagaren avgöra vilken typ av bläck som använts. Nackdelen med korten var att endast meddelanden av begränsad längd kunde skickas.³⁴

Långa underrättelserapporter förmedlades av betrodda kurirer på kustbanan till Torneå, som var en viktig så kallad etappväg för jägaraspiranternas transport till Haparanda och vidare till Tyskland. På denna etapp smugglades också underrättelserapporter från södra Finland av betrodda järnvägs- och postanställda.³⁵ Under Alfhans vistelse i Helsingfors i februari 1918 utnyttjades det svenska generalkonsulatets diplomatpostförsändelser för vidarebefordran av underrättelserapporterna.³⁶

33. Högkvarteret, underrättelseavdelningen, detaljerade uppgifter om Helsingfors landfästning och kustartilleriet på kuststräckan Villinge–Porkala, maj–december 1915, Högkvarteret 1918, box 23b, RA, Helsingfors; Tukholman tietotoimisto, lähetetyt raportit, RA, Helsingfors.

34. Ottoson & Magnusson, *Hemliga makter*, s. 50–51.

35. *Tiedonanto- ja yhteyspalvelu ennen Vapaussodan syttymistä*, s. 5–7; Elmo Kaila, ”Maanalaist” raportit A.K:n Helsingin sihteerin ja Tukholman edustajan välillä 1917–1918, s. 1–3; Elmo Kailas samling, Pk-637/6, RA, Helsingfors.

36. Lackman, *Suomen vai Saksan puolesta?*, s. 159; Generalstabens inrikesavdelning F II, vol. 6, agenturer, KrA, Stockholm.

Alfthans organisation hade utmärkta förutsättningar för underrättelseinhämtning under hösten 1917. Februarirevolutionen fick nämligen omedelbara återverkningar inom den ryska armén och Östersjöflottan i Finland. Organisationen kunde rapportera om upplösningstendenser och disciplinlöshet bland de ryska trupperna. Agenterna i Helsingfors och i det övriga södra Finland kunde erhålla uppgifter genom att besöka krogar som frekventerades av lösmynta soldater och matrosar, samtidigt som ett antal officerare erbjöd sig att lämna uppgifter om den ryska armén eller marinen till agenter eller till Helsingfors skyddskårs underrättelseavdelning.³⁷

Tack vare Alfthans agentnät kunde både de tyska och svenska underrättelseorganisationerna bilda sig en adekvat bild av den ryska arméns och flottans slagkraft i Finland. Det ryska kustartilleriets uppförande vid Finska viken var under ständig uppsikt från 1916. Följaktligen kunde den tyska och svenska marinen skapa sig en heltäckande lägesbild av det ryska kustförsvaret.³⁸

Ålandsrörelsens uppkomst och militär underrättelsepåverkan 1917

Ledningen av underrättelseverksamheten i Finland fanns i Stockholm och förutsatte därmed för Alfthans del flera långvariga vistelser, huvudsakligen i Helsingfors men också på Åland. Sjöresan över Ålands hav var riskfylld på grund av den ryska marinens patrullbåtsövervakning. Under kriget var de svenska fyrarna i regel släckta, men tack vare den Alfthanska organisationens kontakter till svenska sjöfartsmyndigheterna tändes dessa för att underlätta återresan till Sverige.³⁹ Under sina resor över Ålands hav kunde Alfthan vistas kortare tider på Åland tack vare sina kontakter till åländska jägare och aktivister.

Alfthans främsta medarbetare på Åland var Karl Johan (Jan) Sundberg och Nandor Johansson Stenlid. Sundberg anslöt sig samtidigt som Isak Alfthan till Pfadfinder-kursen på Lockstedter Lager i slutet av februari 1915 och Sundberg beordrades liksom Isak Alfthan att avbryta kursen i maj för att delta i organiseringen av jägarnas underrättelseverksamhet i Stockholm. Nandor Johansson tjänstgjorde inte i jägarbataljonen men var ansluten till jägarrörelsen. Han rekrytera-

37. Backlund, *Isak Alfthan ja Suomen sotilastiedustelun perustaminen*, s. 21.

38. *Ibid.*, s. 22–23.

39. Alfthan, *I hemliga uppdrag*, s. 10; Ferdinand Alfthan till Ragnar Numelin 12.1.1958, Ragnar Numelins samling, Åbo Akademis Bibliotek, Handskriftsamlingarna (ÅAB).

des av den svenska generalstabens underrättelsebyrå hösten 1915 och lyckades samla omfattande uppgifter om de ryska befästningsarbetena och truppförbanden på Åland. Liksom Sundberg deltog han i upprättandet av Alfthans underrättelsebyrå (Tukholman tietotoimisto) i Stockholm och företog åtskilliga resor till Åland.⁴⁰ Sundberg utbildades av den tyska underrättelsetjänsten för att förbereda en eventuell tysk landstigning på Åland hösten 1915. Sundberg och Johansson var förbindelsepersoner mellan Alfthans byrå och Åland.⁴¹

Den svenska neutralitetspolitiken blev utsatt för tyska påtryckningar redan under det första krigsåret 1914. Sverige gav efter för påtryckningarna och försvarade navigationen för ententen mellan Öresund och Öland genom att släcka fyrarna och avlägsna sjömärken. Tysklands främsta lockbete för att få Sverige att överge neutraliteten och sluta upp på Tysklands sida var Ålandsfrågan.⁴²

Tysklands intresse för Åland under början av kriget var dock ambivalent. Det rådde meningsskiljaktigheter mellan den militära ledningen och utrikesledningen om betydelsen av Sveriges eventuella uppslutning vid Tysklands sida. Efter den ryska arméns stora motgångar 1914 kalkylerade den tyska krigsledningen med att Ryssland skulle ingå en separatfred. Trots att Ryssland förkastade fredssonderingarna denna gång levde tanken kvar tills den förverkligades genom freden i Brest-Litovsk i mars 1918. Denna strategi möjliggjorde inte militära aktioner i Finland med svenskt understöd.

Den tyska utrikesledningen bevakade noggrant de svenska aktivisternas verksamhet och man var väl medveten om rörelsens snäva politiska förankring. En betydligt större genomslagskraft tillmätte man i Tyskland de åsiktsyttringar som härrörde från hovet och utrikesledningen. Sveriges sändebud i Berlin, greve Arvid Taube, och riksmarskalken vid hovet, greve Ludvig Douglas som 1895–1899 verkat som utrikesminister, kontaktade i början av 1915 den tyska statsledningen angående militär samverkan, som även omfattade ett ingripande av kungen för att tvinga regeringen till ett alliansfördrag med Tyskland.⁴³

40. Generalstaben, inrikesavdelningen, finska agentnätet F II, vol. 6, agenturer, KrA, Stockholm; Ottosson & Magnusson, *Hemliga makter*, s. 52.

41. Martin Isaksson, *Ryska positionen Alandskaja* (Helsingfors 1983), s. 65–79.

42. Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia*, s. 43–49.

43. Osmo Apunen, *Suomi keisarillisen Saksan politiikassa 1914–1915* (Helsinki 1968), s. 221–222.

Den tyska marinstaben planerade en landstigning på Åland hösten 1915 men operationen suspenderades, troligtvis på grund av att Tyskland i förbund med Bulgarien startade en storoffensiv på Balkan i oktober 1915, vilken ledde till Serbiens fall.⁴⁴

Som förberedelse för operationen skolades Sundberg och två andra åländska jägare för underrättelseuppdrag på Åland. Trots att den planerade operationen mot Åland suspenderades, fortsatte Sundbergs grupp sin verksamhet och besökte öarna flera gånger under våren 1916.⁴⁵ Både Sundberg och Johansson blev sommaren 1917 centrala personer i den åländska rörelse som strävade efter förening med Sverige.

De tyska sonderingarna i Ålandsfrågan aktiverade de svenska aktivisterna, vilket ledde till en intensifiering av kontakterna till de finländska aktivisterna. Adrian Molin blev en ideologisk centralgestalt för de finländska jägarna och aktivisterna i Stockholm. En förväntad tysk landstigning på Åland ledde till en serie sammankomster där Adrian Molin, Herman Gummerus och Fritz Wetterhoff dryftade Ålandsfrågan och Sveriges eventuella deltagande i en omfattande operation mot Finland på Tysklands sida. Övriga finländska deltagare under dessa möten var de äldre aktivisterna, Jonas Castrén, Rafael Erich och Almar Fabritius. Som deltagare från den yngre aktivistgenerationen medverkade Isak Alfthan, J. W. Snellman och G. A. Gripenberg.⁴⁶

Föreningstanken kom till ett konkret uttryck i och med mötet i Finström den 20 augusti 1917. Representanter för de åländska kommunerna samlades till en kommunalstämma och valde bonden Johannes Eriksson till ordförande och föreståndaren för folkhögskolan i Finström, Theodor Bertell, till sekreterare. Enligt Ålandsrörelsens förgrundsgestalt Carl Björkman var Jan Sundberg och Nandor Johansson initiativtagare till mötet och till valet av mötesledarna Eriksson och Bertell.⁴⁷ Mötets primära uppgift var att avlåta en hemställan till Finlands senat om det prekära läge som den åländska befolkningen befann sig i på grund av de odisciplinerade ryska truppernas framfart och övergrepp. I hemställan värdjade de till senaten om åtgärder för att avlägsna de ryska trupperna eller ersätta dem med disciplinerade

44. Ibid., s. 247–248.

45. Göran Rystad, 'Återförening med moderlandet', *Scandia* (1972:2), s. 194.

46. Fritz Wetterhoffs dagbok 30.7–15.8. 1915, Fritz Wetterhoffs samling, box 1, RA, Helsingfors.

47. Ibid., s. 193.

trupper. Stämman utsåg en delegation som skulle avlåta denna hemställan till Finlands senat.

Stämman fick en radikalt ny inriktning då ordförande Eriksson refererade till pressdebatten om Ålands säkerhetspolitiska ställning mellan Finland och Sverige vid en kommande fred. I den efterföljande diskussionen beslöt delegaterna att en deputation till svenska vederbörande skulle framföra den åländska befolkningens önskan om förening med Sverige. På grund av ihållande stormar kunde Finströmmötets protokoll levereras till Stockholm först den 11 december. Den vådliga sjöfärden och förmedlandet av adressen till svenska statsledningen företogs av bland andra Jan Sundberg och Nandor Johansson.

Sundberg och Johansson genomförde i augusti 1917 en aktion som skulle få långtgående konsekvenser för Ålandsrörelsen. Från Stockholm skickade de några brev till ålänningarna Johan Jansson, Carl Björkman samt Jan Sundbergs bror Gunnar Sundberg. I breven redogjordes för Ålandsrörelsens centrala argument, de säkerhetspolitiska aspekterna och de osäkerhetsmoment som ett självständigt Finland kunde innebära för Åland. En förening med Sverige motiverades bland annat med de handelspolitiska fördelar som förbindelserna till Stockholm skulle medföra.⁴⁸

Breven nådde aldrig adressaterna, utan kom i händerna på jägare och självständighetsmän i Stockholm och Helsingfors, vilka motarbetade Ålandsrörelsen. Brevens öde är inte helt klarlagt, men de publicerades i finsk översättning i J. R. Danielson-Kalmaris skrift *Ahvenanmaan asia* (Ålandssaken) i slutet av år 1920. Detektiva centralpolisen kom i besittning av breven som därefter sändes till Utrikesministeriet, där de översattes till franska och sändes till utrikesminister Carl Enckell, som i egenskap av Finlands sändebud följde med fredskonferensen i Paris 1919, och till Nationernas förbunds konferens i Genève där Ålandsfrågan behandlades.⁴⁹

Det har rätt ovisshet om hur beslagtagningen av Sundbergs och Johanssons brev skedde. Till jägarbyråns uppgifter i Stockholm och Aktiva kommitténs (aktivismens ledningsorgan) uppgifter i Helsingfors hörde att administrera en hemlig kurirorganisation för beford-

48. Ibid., s. 196–197.

49. Jan Sundbergs, Nandor Johanssons brev 29.8.1917, Carl Enckells samling, box 57, Ålandsfrågan, RA, Helsingfors.

ringen av brev och underrättelserapporter. På jägarbyrån i Stockholm (Tegnérgatan 48) granskades breven före vidarebefordran till kurirerna. Granskningen skedde för att gallra bort eventuella komprometterande och hemliga uppgifter i den händelse att ryska säkerhetsmyndigheter lyckades beslagta breven. Aktiva kommittén i Helsingfors organiserade i sin tur mottagandet av kurirbrev från Stockholm och vidarebefordrade breven efter en liknande genomsyn som i Stockholm.⁵⁰ Även Sundbergs och Johanssons brev genomlästes, vilket brevskrivarna troligtvis inte var medvetna om.

Elmo Kaila, som verkade som sekreterare för Aktiva kommittén, hävdade i ett meddelande till Kai Donner i Stockholm att han öppnat Sundbergs och Johanssons brev och hindrat deras vidarebefordran till Åland. Breven kopierades och sändes till Donner. I följebrevet till denne redogjorde Kaila för Sundbergs och Johanssons kopplingar till Alfthans byrå i Stockholm samt för deras samröre med den svenska och tyska generalstabens underrättelsetjänst.⁵¹

Det är uppenbart att Aktiva kommittén och Elmo Kaila ville fästa utlandsdelegationens uppmärksamhet vid Isak Alfthans samröre med Sundberg och Johansson och på deras tvivelaktiga samarbete med Ålandsrörelsen. Alfthans nordiska orientering var välkänd sedan tidigare, men kontakterna till Ålandsrörelsen var ett rött skynke för de fennomanska elementen inom jägarrörelsen, vilket förklarar den djupa misstro som Alfthan fick känna av senare.

Den 7 september 1917 publicerade jägaren och publicisten Erik Grotenfelt en artikel i *Svenska Tidningen* rubricerad "Åland i fara" som baserade sig på uppgifter av Elmo Kaila. I den beskrivs Storbritanniens försök att knyta Sverige till Ententen genom att erbjuda Åland som belöning i samband med de pågående förhandlingarna mellan Storbritannien och Ryssland. I artikeln nämns inte Sundbergs och Johanssons brevaktion, men i och med artikeln fick den stora allmänheten för första gången vetskap om Ententens agerande i Ålandsfrågan.⁵²

50. Matti Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27* (Porvoo 1966), s. 310.

51. "Ruotsin humanitääriset puuhut Ahvenanmaalla 1917–1918", Elmo Kailas meddelande till Kai Donner (K.H. Karlsson) 15.9.1917, Elmo Kailas samling, Pk-637:6, RA, Helsingfors.

52. *Svenska Tidningen*, "Åland i fara" 7.9.1917.

Den tidiga Ålandsrörelsen verkade när Finland fortfarande var ett autonomt kejsarligt storfurstendöme. Lantdagens godkännande av Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917 ställde Ålandsrörelsen inför en ny situation. Under hösten 1917 planerade den tyska krigsledningen en ockupation av Åland som dock avskrevs på grund av resursbrist. I december påbörjade den tyska utrikesministern Richard von Kühlmann en intensiv diplomatisk offensiv riktad mot kung Gustaf V, där ett tyskt stöd för införlivandet av Åland ställdes i utsikt under de kommande fredsförhandlingarna med Ryssland.

Kungen och hans gemål, drottning Victoria, engagerade sig djupt i förhandlingarna via det svenska diplomatiska sändebudet kammarherren Robert Douglas.⁵³ Kungaparet var redo att anta det tyska erbjudandet utan förbehåll. Då fredsförhandlingarna mellan Tyskland och Ryssland inleddes den 17 december 1917 var Tyskland villigt att framföra Sveriges önskan om ett införlivande av Åland. Tyskland ställde dock som villkor för sitt agerande att en uttalad vilja för en förening med Sverige skulle manifesteras av den åländska befolkningen genom en folkomröstning. Den svenska regeringen förkastade Tysklands anbud som oförenligt med Sveriges neutralitetspolitik. Samtidigt framhöll regeringen att en tysk-svensk uppgörelse skulle äventyra de goda relationerna med Finland och Ryssland.⁵⁴

Trots att Gustaf V:s anspråk på maktutövning led ett nederlag i och med att den svenska regeringen förkastade Tysklands invit, intensifierades de åländska aspirationerna på en återförening. Det tyska kravet på en manifesterad åländsk viljeyttring i form av en folkomröstning som framförts till Sverige togs nu till behandling.

Den 29 december samlades delegater från de åländska kommunerna på Finströms folkhögskola för andra gången under ett halvår. Under mötet beslutade de att den nämnda folkomröstningen skulle verkställas genom en adressinsamling, undertecknad av de ålänningar som stödde en förening med Sverige. Insamlingen av 7 135 underskrifter genomfördes förvånansvärt snabbt, trots bristfälliga kommunikationer mellan de många öarna. Enligt en samtida beräkning undertecknades adres-

53. Kammarherren Robert Douglas (1880–1955) var son till utrikesministern och riksmarskalken Ludvig Douglas (1849–1916).

54. Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia*, s. 349–352; Rystad, *Återförening med moderlandet*, s. 208–211.

sen av 95 procent av den vuxna befolkningen. Denna siffra har senare ifrågasatts av forskare på trovärdiga grunder. På grund av ihållande vinterstormar misslyckades deputationens försök att segla över Ålands hav med adressen. Genom att utnyttja landvägen via Torneå och Haparanda lyckades man slutligen övrräcka adressen till kung Gustaf V den 2 februari 1918. Isak Alftans förmodat aktiva roll i organiseringen av namninsamlingen tillsammans med Nandor Johansson bekräftades senare och gav upphov till en reaktion mot Alftans utnämning till chef för generalstabens underrättelseavdelning i februari 1919.

Högkvarterets underrättelseverksamhet 1918

Upprättandet av röda garden och skyddskårer hösten 1917 tillspetsade det inrikespolitiska läget och eskalerade våldet och övergreppen. Gradvis förlorade det socialdemokratiska partiet kontrollen över de röda gardena som började agera allt självständigare. Underrättelseinhämtningen skiftade gradvis fokus från den ryska militären till de röda gardenas ledningsorganisation och beväpning samt deras samarbete med de ryska revolutionära och väpnade styrkorna.

I avsaknad av en ordningsmakt förmådde inte senaten upprätthålla några lagliga förhållanden. Efter självständighetsförklaringen i december inledde senaten åtgärder för att intensifiera organiseringen av väpnade styrkor. Den av aktivisterna grundade militärkommittén åtog sig under hösten uppgiften att sätta upp en försvarsmakt och planera införandet av allmän värnplikt. Genom ett senatsbeslut den 7 januari 1918 blev Militärkommittén ett statligt organ. Efter att kommittén hade valt general Mannerheim till ordförande vidtog denne snabba åtgärder för att organisera arméns ledningsstab, som inledde sin verksamhet i Vasa den 19 januari.

Till det nybildade Högkvarteret hörde en generalstab, vars kärna utgjordes av generalkvartermästaravdelningen uppdelad i operations-, förbindelse- och underrättelsedetaljer samt topografiska detaljer. Även benämningen spaningsavdelningen förekom till en början, men ändrades till underrättelseavdelningen i mitten av februari.⁵⁵

I början av januari meddelade Mannerheim underrättelsebyrån i Stockholm att Militärkommittén behövde en person för att organisera

55. Kenraaliohjaamo ja Kenraalitarkastamo (Generalinspektionen), stabens sammansättning 21.1.1918, 19941, PM 1918, box 175, RA, Helsingfors.

den vita arméns underrättelsetjänst. Det naturliga valet föll på Isak Alfthan som reste till Helsingfors via Torneå. Vid ankomsten till Helsingfors den 20 januari nåddes Alfthan av budet att Mannerheim och hans stab hade avrest till Vasa två dagar tidigare, på grund av de röda gardenas allt hårdare grepp om huvudstaden. I stället för att företa den riskfyllda resan till Vasa kom Alfthan fram till att han kunde göra större nytta genom att stanna i Helsingfors och organisera underrättelseverksamheten i samarbete med stadens skyddskår.

Vid krigsutbrottet blev det uppenbart att kurirorganisationens rapportförmedling var för långsam och sårbar. Organiseringen av en säker och snabb förbindelse mellan Helsingfors och Högkvarteret i Vasa var Alfthans viktigaste uppgift. Då det röda upprоротet proklamerades i Helsingfors den 27 januari 1918 besattes alla centrala ämbetsverk samt telegraf- och telefonstationer av de röda gardena och av ryska soldater. De röda gardenas bristfälliga teletekniska kunnande och de första krigsveckornas kaotiska förhållanden öppnade flera möjligheter för de vita att kringgå de blockerade telegraflinjerna.⁵⁶

Alfthan lyckades rekrytera ingenjör Bertil Osolin för att upprätta en telegrafisk förbindelse till Högkvarteret i Vasa. Osolin värvade telegrafisten Ivar Monthén, som i Helsingfors tjänstgjorde vid en rysk stab på Mariegatan, och telegrafisten Yrjö Tanskanen från telegrafverkets huvudcentral vid Kaserntorget, som också var knutpunkt för den ryska militärens telegraflinjer. Genom att frivilligt anmäla sig för nattskiften kunde båda utan att väcka uppmärksamhet skapa en telegrafisk förbindelse till Högkvarteret. Telegrafisterna lyckades komma i förbindelse med en rysk stab i Tammerfors. Därefter gällde det att hitta en fungerande ledning som löpte över fronten. Det visade sig att det mellan Björneborg och Kristinestad fanns en ledning som de röda inte hade brutit. Till sist lyckades Monthén och Tanskanen via Kristinestad den 4 februari 1918 komma i kontakt med telegrafkontoret i Vasa. De rapporter som förmedlades från Helsingfors via denna förbindelse under de första kritiska veckorna av kriget var viktiga för den vita arméns ledning. Förbindelsen uppdagades den 15 mars i Björneborg av en röd telegrafkommissarie.⁵⁷

56. Alfthan, *I hemliga uppdrag*, s. 119.

57. P.H. Norrmén, 'Underrättelseväsendet', s. 97–102; Alfthan, *I hemliga uppdrag*, s. 120–124.

De vitas telegrafist var Ivar Monthén. Hans station inrymdes i ett lönnrum i diktaren Gunnar Björlings villa i Brunnsparken. Telegrafan anslöts till sjökabeln mellan Helsingfors och Tallinn vilken kopplades till tyska arméns telegrafnät. Via den möjliggjordes en hemlig förbindelse till Mannerheims högkvarter i Seinäjoki. Bild: Riksarkivet.

Bertil Osolin hade vidtagit förberedelser med tanke på ett eventuellt avbrott i kommunikationen. De telegrafiska utlandsförbindelserna utnyttjade sjökablar som utgick från Nystad till Sverige och från Helsingfors och Kotka till Estland. Osolins avsikt var att utnyttja Helsingfors kabeln, vilken löpte från Brunnsparksstranden till Tallinn (Reval) som den 25 februari hade intagits av tyska trupper.⁵⁸

Sjökabeln vid Brunnsparksstranden kopplades till en dold ledning som anslöts till en hemlig telegrafstation. Den var inhytt i en kamouflerad garderob i diktaren Gunnar Björlings villa vid Östra Allén. Gunnar Björling och Isak Alfthan hade varit skolkamrater i Viborg och där blivit goda vänner – en vänskap som fortsatte under studierna vid universitetet i Helsingfors. Björling var medlem i Helsingfors skyddskår och samarbetade med Alfthan under vintern 1918.⁵⁹

58. Antero Soila, 'Johtamistoiminnan yleisjärjestelyt ja viestitoiminta Suomen vapausodassa 1918', *Tiede ja Ase* 23 (Mikkeli 1965), s. 138.

59. Fredrik Hertzberg, "Mitt språk är ej i orden" *Gunnar Björlings liv och verk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 820 (Helsingfors 2018), s. 34–35.

Den första kontakten med Tallinn fick Ivar Monthén två veckor efter att förbindelsen från Björneborg brutits. Den komplicerade förbindelsen till Högkvarteret skedde telegrafiskt på etappen Helsingfors–Tallinn–Libau med hjälp av tyska signaltrupper. Från Libau vidarebefordrades rapporterna från en tysk sändare radiotelegrafiskt (gnistsändare) till den vita radiostationen i Vasa. Förbindelsen upprätthölls oavbrutet under resten av kriget av telegrafisten Ivar Monthén.⁶⁰

Efter en månads verksamhet i Helsingfors fungerade den vita underrättelseverksamheten så tillfredsställande att Alfthan kunde tänka sig att resa till Högkvarteret som hade flyttats från Vasa till Seinäjoki. Alfthan lyckades i sista stund ta sig till Björneborg med hjälp av det svenska konsulatets tågtransport den 20 februari, och vidare från Mäntyluohto med passagerarfartyg till Stockholm. Efter ankomsten till Stockholm fortsatte han resan den långa vägen via Torneå till Seinäjoki, där han anmälde sig för general Mannerheim den 11 mars.⁶¹ Mannerheim utnämnde Alfthan till chef för Högkvarterets underrättelseavdelning och befordrade honom till reservlöjtnant den 13 mars 1918.

På grund av Alfthans utdragna vistelse i Helsingfors hade Mannerheim varit tvungen att utnämna reservlöjtnant, magister Eero Heickell till chef för underrättelseavdelningen den 1 mars. Han var bara chef under två veckor, varefter Alfthan tog över. Heickell hade anslutit sig till jägarbataljonen 1916, men efter en kort tids tjänstgöring kommanderats till Berlin och Kiel för att skolas i användningen av sprängämnen i sabotageuppdrag.⁶² Avsikten var att störa ententens materialtransporter från norska hamnar via Lappland till Murmansk och Vita havskusten. Heickell deltog i sprängningen av en rysk depå i Kilpisjärvi och troligtvis även i andra sabotagedåd. Utnyttjandet av jägare för sprängningar på finskt territorium stötte på kraftigt motstånd inom utlandsdelegationen, Aktiva kommittén och även bland enskilda jägare. Risken för civila offer och eventuella ryska repressalier mot civila ansågs vara betydande.⁶³ Troligtvis ogillade även Isak

60. Ivar Monthén, 'Kun punainen pääkaupunki ja valkoinen päämaja olivat salaisessa sähkösanomanvaihdossa', *Suomen vapaussota* (1934:6), s. 128–131.

61. Ragnar Numelin, 'En röd resa', *Arena* (1918:6), s. 393–401; Statens polisbyrå för övervakande av utlänningar, vol. E 6:50, RA, Stockholm.

62. Jääkärien elämäkerraston ainekset, Eero Kuussaari. *Anomus kunniaaristin myöntämisestä maailmansotaan osallistuneelle*, box 31, RA, Helsingfors.

63. Almar Fabritius samling, Käsikirjoituksia ja muistiinpanoja, box 1, RA, Helsingfors.

Jägarlöjtnant Eero Heickell (fr.o.m. 1927 Kuussaari) var chef för Högkvarterets underrättelseavdelning under stora delar av våren 1918. Heickell dömdes 1930 till ett års ovillkorligt fängelsestraff för delaktighet i planeringen av president K. J. Ståhlbergs skjutsning. Bild: Riksarkivet.

Alfthan sabotageverksamheten, vilket bidrog till antagonismen mellan Heickell och honom.

Eero Heickell var fennoman och deltog senare i den äktfinska rörelsen och de så kallade frändefolkskrigen (*heimosodat*) i Nordingermanland och Aunus. År 1927 antog han släktnamnet Kuussaari. Alfthan och Heickell stod i ett motsatsförhållande när det gällde språkpolitisk och utrikespolitisk orientering. Alfthans radikala svekomanska och storsvenska hållning stod i kontrast till Heickells fennomani och tyska sympatier. Heickell och Alfthan tjänstgjorde en kort tid samtidigt vid Högkvarteret under kriget 1918.

Aktionerna mot Isak Alfthan

Efter krigsslutet i maj 1918 fortsatte Eero Heickell sin tjänstgöring inom den omorganiserade underrättelsetjänsten samtidigt som Isak Alfthan, i egenskap av Mannerheims förtrogne och motståndare till Tysklandsorienteringen, åsidosattes. Den omorganiserade underrättelsetjänsten fick benämningen generalstabens avdelning III och till chef utnämndes monarkisten och den tyskorienterade överstelöjtnanten Eino Suolahti.

I den nya organisationsmodellen koncentrerades den militära underrättelsefunktionen, inrikes säkerhetstjänsten och övervakningen av gränspasseringar (passövervakning) till avdelning III.

Eero Heickell, som ledde underrättelsebyrån, påbörjade tillsammans med Eino Suolahti en offensiv sabotageverksamhet på ryskt område mot bolsjevikregeringen och de landsflyktiga finländska exilkommunisterna. Till de mest drastiska operationerna hörde sprängningen av S:t Petersburgs vattenverk i mars 1919 samt en planerad kapning av ett ryskt örlogsfartyg.⁶⁴ Avdelning III var de facto en stat i staten, den var i händerna på radikala jägare och aktivister som opererade självständigt utanför den högsta militära ledningens, för att inte tala om den politiska ledningens, kontroll.⁶⁵

Efter Tysklands sammanbrott i världskriget och monarkisternas nederlag i Finland utnämndes Mannerheim till riksföreståndare i december 1918. Han inledde en reformering av försvarsmakten som för den militära underrättelsetjänstens avdelning III innebar att Eino Suolahti avgick och Isak Alfthan den 22 februari 1919 för andra gången utnämndes till chef för underrättelseavdelningen. Mannerheims beslut att återkalla och utnämna Alfthan visar klart på det stora förtroende som riksföreståndaren hyste för honom. Alfthans utnämning var ett slag i ansiktet på de fennomanskt sinnade jägarofficerarna och aktivisterna, som var medvetna om Alfthans agerande i Ålandsfrågan. Alfthans utnämning ledde till Eino Suolahtis, Eero Heickells, Ragnar Heikels, P. H. Norrméns och Olof Heinrichs avsked från avdelning III och till en djup splittring mellan Alfthan och de radikala jägarna och aktivisterna som kvarstod i underrättelsetjänsten.⁶⁶

Det är troligt att både Suolahti och Heickell inledde insamlingen av komprometterande uppgifter om Isak Alfthan för att använda dem mot honom vid lämpligt tillfälle. Härvidlag fokuserade man speciellt på Alfthans samröre med initiativtagarna till Ålandsrörelsen. Efter att Elmo Kaila uppdragat Isak Alfthans samarbete med Ålandsrörelsen och de åländska jägarna Jan Sundberg och Nandor Johansson var ledningen inom aktiviströrelsen medveten om Alfthans bristande lojalitet. Både

64. Aleksii Mainio, *Terroristien pesä. Suomi ja taistelu Venäjällä 1918–1939* (Helsinki 2015), s. 14–15.

65. Martti Ahti, *Aktivisterna och Andersson* (Helsingfors 1991), s. 76.

66. Olof Heinrichs till Werner Cajanus 28.1.1919, Werner Cajanus samling, inkomna brev, box 1, RA, Helsingfors.

Heickell och Suolahti vidhåller i sina promemorior, som tillkom i januari 1919, att Alfthan vistades tre veckor på Åland under senhösten 1917 tillsammans med Nandor Johansson och bonden Johan Jansson. Alfthans uppgift påstods ha varit att organisera en vädjan till den svenska regeringen i form av en folkadress om Ålands återförening med Sverige. Adressen undertecknades den 31 december 1917 men levererades till Stockholm först den 28 januari 1918. Heickells promemoria utmynnar i konklusionen att den svenska generalstaben iscensatte och finansierade adressen med hjälp av Isak Alfthan och Nandor Johansson.⁶⁷

Förutom Heickell avfattade även Eino Suolahti en anklagelseskrift mot Alfthan där han delvis anförde samma punkter som Heickell. Isak Alfthans och Nandor Johanssons adressinsamling på Åland hösten 1917 tangerades kortfattat av Suolahti. Skrивelsen som är klassificerad som ”kvalificerat hemlig” (*erittäin salainen*) är daterad den 24 januari 1919 och saknar diarienummer samt distributionsanteckningar. Som bevis mot Alfthan anför båda rapporterna den beslagtagna brevväxlingen mellan Johansson och Alfthan samt ett brev till Eero Heickell från J. W. Snellman, i vilket Alfthans samröre med Nandor Johansson i adressfrågan utreds.⁶⁸

Finlands återförening med Sverige och svenskhetens fortbestånd i Finland uppges som Alfthans egentliga syfte med självständighetskampen. Suolahti framhöll liksom Heickell att Alfthans nära samarbete med Nandor Johansson och med de svenska och tyska generalstaberna fortsatte under kriget 1918, medan Alfthan verkade som Mannerheims underrättelsechef. Som stöd för anklagelsen åberopade Suolahti ett avslöjat informationsutbyte från mitten av mars mellan Johansson och Alfthan, vilket visade att Johansson i Stockholm vidarebefordrade underrättelserapporter till den svenska generalstaben vilka skickats från Helsingfors till Finlands beskickning i Stockholm.⁶⁹

67. Eero Kuussaari (Eero Heickell), Tietoja herra I. Alfthanista 27.1.1919, Eero Kuussaaris samling, Pk-2112/7, RA, Helsingfors.

68. J. W. Snellman till Eero Heickell 26.1.1919, Eero Kuussaaris samling, Pk-2112/7, RA, Helsingfors.

69. Eino Suolahtis rapport 24.1.1919, Eino Suolahtis samling, box 13, RA, Helsingfors. Rapporten citeras i Juhani Leikolas biografi *Eino Suolahti. Isänmaan lääkäri* (Helsingfors 2009). Leikola återger delar av rapporten som ett direkt citat för att illustrera Suolahtis åsikt om Alfthans olämplighet som chef för avdelning III på grund av samarbetet med svenska generalstaben och planerna på en svensk annektering av Finland. Alfthans samarbete med Nandor Johansson i Ålandsfrågan nämns kort av

Det är troligt att Alftan och Johansson uppbar arvoden från både Sverige och Tyskland för sina tjänster, vilket givetvis ansågs speciellt graverande. I ett av de uppsnappade breven rapporterade Johansson i mars till Alftan att underrättelsebyrån i Stockholm inte längre var nödvändig för Tyskland och att verksamheten kunde flyttas till Högkvarteret i Seinäjoki. Den tyska generalstabens representant i Stockholm meddelade att han framdeles skulle ordna utbetalningarna till Alftan vid Högkvarteret i Seinäjoki.⁷⁰

Både Heickells och Suolahtis promemorior skrevs efter avsked ur aktiv tjänst. Eftersom dokumenten saknar distributionsanteckningar är det ovisst huruvida Mannerheim och generalstabens högsta ledning kom att ta del av dem. Isak Alftans dubbelspel och verksamhet för främmande makts intressen under krigstillstånd hindrade tydligen inte hans utnämning till chef för militära underrättelsetjänsten i februari 1919.

Sammanfattning

Jägarnas förtrupp, den så kallade Pfadfinder-kontingenten, och Utlandsdelegationen bestod till stor del av personer från svenskspråkiga kultursläkter. En betydande del av denna krets tillhörde släkter som hade familjeband och professionella kontakter till Sverige. Till dem hörde Alexis Gripenberg med sönerna G. A. Gripenberg och Michael Gripenberg, Almar Fabritius, P. H. Norrmén, Runar Appelberg och Adolf von Bonsdorff.

Denna krets var väl förtrogen med de svenska aktivisternas Rysslandssyn och hade förståelse för den vikt som de tillmätte Åland. Aktivisterna i Finland och Sverige verkade i ett symbiotiskt förhållande. Den geopolitiska ideologin var en gemensam plattform och hade stor betydelse både för den svenska och för den finländska aktivismens gestaltning av Rysslands intentioner.

Isak Alftans illojala agerande i Ålandsfrågan och hans markerat storsvenska orientering distanserar honom klart från övriga jägare och aktivister. Men hans säkerhetspolitiska syn omfattades av dessa om än

Leikola, men han behandlar inte adressinsamlingen och underrättelsesamarbetet i vidare bemärkelse.

70. Nandor Johansson till Isak Alftan 13.3.1918, Eero Kuussaaris samling, Pk-2112/7, RA, Helsingfors.

i modererad form. G. A. Gripenberg som hörde till Uppsalagruppens inre krets yttrade i ett brev till Arvid Uggle hösten 1914: "Allt vad jag hoppas är att Åland måtte bli svenskt och gränsen omregleras."⁷¹

Att stävja det ryska inflytandet i Norden genom att sluta upp på Tysklands sida i världskriget var det gemensamma huvudsyftet för den svenska och den finländska aktivismen. Men självständighetsförklaringen och tillbakadragandet av de ryska trupperna från Finland resulterade i nya hotbilder för en stor del av de svenskspråkiga jägarna och aktivisterna. Efter krigsslutet i maj 1918 väcktes språkstriden åter till liv efter att den fört en slumrande tillvaro under världskriget. Fennomanska jägare riktade nu udden mot det svenska och ryska inflytandet inom officerskåren.

Isak Alfthan fick känna av de nya vindar som blåste då generalstabens underrättelsefunktion omorganiserades sommaren 1918 och han fick ge plats åt Eero Heickell som chef för underrättelseavdelningen. För Alfthan var åtagandet av Ålandsrörelsen en åtgärd i syfte att slå vakt om det svenska språkets ställning i Finland, samtidigt som han såg ett sammangående med Sverige som en säkerhetspolitisk och språklig garanti. I ett brev från Högkvarteret till Nandor Johansson som kom till underrättelseavdelningens kännedom ger Alfthan uttryck för sina farhågor:

Det är bra svårt att veta hur det nya Finland kommer att se ut. Det kan bli ett skapligt land, där man inte känna sig främmande, men det kan också, vilket är antagligare, bli ett ökenartat Fennomani. Om det ryska hotet bortfaller, kommer fennomanierna inte att slå in på någon samförståndspolitik gentemot det svenska elementet.⁷²

Trots Isak Alfthans stora insatser vid skapandet av Finlands militära underrättelsetjänst kan man inte ignorera hans rigida koppling till Sveriges säkerhetspolitiska intressen och till bevarandet av det svenska språkets ställning i Finland, något som ledde honom till det nära samarbete med den svenska generalstaben som pågick ännu 1918. Vid en formalistisk bedömning kan Alfthans agerande vid denna tidpunkt karakteriseras som landsförrädiskt. Men man bör samtidigt vara medveten om andra divergerade utrikespolitiska handlingsprogram som

71. G. A. Gripenberg till Arvid Uggle 1.9.1914, Arvid Hj. Ugglas samling, Uppsala universitetsbibliotek.

72. Isak Alfthan till Nandor Johansson 5.4.1918, Eero Kuussaaris samling, Pk-2112/7, RA, Helsingfors.

rådde vid en tid då den unga republikens legitimitet ifrågasattes. Inom de tyskorienterade kretsarna, exempelvis jägarna, fanns grupper som planerade att med våld avsätta Mannerheim som överbefälhavare. Det fanns även grupper som verkställde sabotage och sammansvärjningar mot bolsjevikrepubliken och som samarbetade med ryska vita emigranter i Finland. I ljuset av de bräckliga politiska konstellationerna och den unga republikens svaga legitimitet kan det vara anakronistiskt att stämpla olika lojaliteter som landsförrädiska.

Epilog

Alfthan beviljades avsked från aktiv tjänst i oktober 1929 på grund av kraftigt nedsatt hörsel. Han led av otoskleros, en öronsjukdom som senare ledde till närapå fullständig dövhet. Trots diagnosen uppgav han i en skriftlig promemoria till jägarmatrikelkommittén att orsaken till hans beslut var "avsked 1929 på grund av det äktsfinska systemet i armén".⁷³ Motiveringen är överraskande, eftersom han inte nämner den i sina memoarer eller i korrespondensen.

Isak Alfthan hade länge haft ekonomiska svårigheter vilka förvärrades mot slutet av 1920-talet. Han var djupt skuldsatt till en svensk officer och tidvis utmättes en tredjedel av hans lön, samtidigt som hans aktieaffärer gick med förlust.⁷⁴ Detta var troligtvis den främsta orsaken till hans avsked från tjänsten och planerna som gällde affärsverksamheten. Alfthan verkade som affärsman 1929–1935, men lyckades inte förbättra sin ekonomiska ställning. Han återinträdde i aktiv tjänst 1935 som byråofficer vid generalstabens utrikesavdelning och överflyttades till reserven år 1938 efter att ha fyllt 50 år och befordrades till major samma år. Trots överflyttningen till reserven fortsatte han sin tjänstgöring vid generalstabens utrikesavdelning som tjänsteförrättande byråofficer. Före vinterkriget skolade han fjärrpatruller för undermåttelseverksamhet på sovjetiskt territorium och utredde den ryska infrastrukturens utveckling i gränsområdet.⁷⁵

På grund av den allvarliga öronsjukdomen kunde Alfthan inte handha operativa uppgifter under fortsättningskriget. Han befordra-

73. Jääkärien elämäkerraston ainekset, Isak Alfthan, box 2, RA, Helsingfors.

74. Revisor Tore Hedenius till Ferdinand Alfthan 12.10.1935; Ferdinand Alfthan till Tore Hedenius 15.11.1935, Ferdinand Alfthans samling 4, ÅAB, Åbo.

75. Raimo Heiskanen, *Saadun tiedon mukaan. Päämajan johtama tiedustelu 1939–1945* (Helsinki 1988), s. 22–24.

des till överstelöjtnant 1940, men var tvungen att anvisa honom den blygsamma uppgiften att förestå underrättelseavdelningens kartsamlingar. Alfthans förordnande avslutades samma år, men trots detta kvarstod han till november 1944, tills han hemförlovades.⁷⁶ Sannolikt fick han fortsätta sin tjänstgöring tack vare ett ingripande av Mannerheim, som härigenom återgäldade sin tacksamhetsskuld till grundaren av Finlands militära underrättelsetjänst och till den under kriget 1918 mot överbefälhavaren lojale Alfthan, vid en tidpunkt då Mannerheims ställning var ifrågasatt av radikala jägare och tyska förbindelseofficerare. Alfthans ståndpunkt i Ålandsfrågan torde ha varit känd för Mannerheim, men hade synbarligen inte någon relevans för överbefälhavarens erkänsla för Alfthan.

Efter kriget fortsatte Isak Alfthan sin verksamhet som affärsman och han besökte regelbundet Sverige för att träffa vänner från tiden i Uppsala och Stockholm. På grund av den nedsatta hörseln isolerade han sig i allt högre grad och enligt gamla vänner blev han med tiden en enstöring och alltmer bisarr i sin syn på omvärlden. Alfthans avsikt var att ge ut sina memoarer om verksamheten under första världskriget och om organiseringen av det vita Högkvarterets underrättelseavdelning. Som stöd för arbetet hade han dagböcker och sporadiska anteckningar, men på grund av sin sviktande hälsa kunde han aldrig slutföra arbetet. Doktor Ragnar Numelin slutförde boken *I hemlig tjänst*, som utkom på Söderströms förlag 1958.

Isak Alfthan ingick aldrig äktenskap. Hans närmaste anhöriga var halvbrodern Ferdinand, som efter faderns död ledde släktens handelshus i Viborg. Isak Alfthans krafter sinade snabbt under början av 1950-talet, och han dog 1955 i en ålder av 67 år.

76. Matrikelutdrag, Isak Alfthan, RA, Helsingfors.